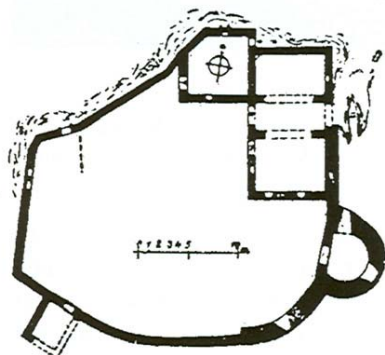

RUŠEVINE ZAMKOVA NA JUGOISTOČNIM OBRONCIMA IVANŠČICE

I jugoistočni dijelovi Ivanščice puni su ostataka raznovrsnih utvrda (od nekih više nema ni traga), baš kao i cijelo Hrvatsko zagorje koje je uz Liku i najbogatije fortifikacijskim građevinama. No ono je za razliku od Like i danas među najgušće naseljenim predjelima Hrvatske. Valja reći da je velik poticaj njegovoj dobroj naseljenosti dalo upravo ono što je Liku demografski opustošilo – turska opasnost.

Tlocrt ruševina Milengrada preuzeto iz knjige G. Szaba

Najdojmljivijim utvrdama jugoistočnog dijela najviše i najduže planine sjeverno od rijeke Save svakako pripada ona najzapadnija – Milengrad. Smještena je 2 km sjeverozapadno od Zajezde na 430 m nadmorske visine, na vrhu nepristupačne strme vapnenačke stijene, odvojene sa svih strana od gorskog masiva. Duboka je provalija dijelom s istočne strane bila i prokopana, a preko nje se u zamak ulazilo drvenim mostom.

Utvrda se nazivala Zajezda, Milengrad, Melengrad (zabilježen je i naziv: Mellen aliter Zajezda), a podrijetlo je današnjeg naziva nepoznato i možda potječe od imena negdašnjega nepoznatog vlasnika. Bila je sjedište istoimena posjeda koje se prvi put spominje 1309. kada je od Mikca, sina Lorandova, preuzeta u

CASTLE RUINS AT THE SOUTEASTERN FOOTHILLS OF IVANŠČICA

Ruins of many fortifications, both small and great, can still be found at the southeastern foothills of Ivanščica. Thus the Milengrad fort built on the steep rock near Zajezde is surprisingly well preserved, considering that it has been abandoned for almost four centuries now. In the nearby locality of Gotalovac, no trace of the former fort and castle can presently be found as the remains were used as building material during construction of a nearby road. The biggest and the easternmost fortress in this area is Grebengrad, a proud edifice perched above the Madarevo village. By the area it occupies it ranks among the biggest fortifications in Croatia. It was abandoned in the early 18th century when its last owners, the noble Erdody family, built a new castle in Novi Marof, which was later converted into a hospital. It is a great pity that no measures are currently taken to protect remains of Milengrad and Grebengrad, and that no systematic archeological explorations are made at these localities.

ruke obitelji Herković (Herkfy). Ta je obitelj upravo po ovoj utvrdi i nosila pridjevak "de Zajezda" i u njezinu je posjedu bila sve do 1536., kada se Katarina Herković udala za Nikolu Patačića i tako mu donijela u miraz dio posjeda i utvrdu. Tada su i Patačići uzeli predikat "de Zajezda" koji su zadržali sve do svog nestan-

ka početkom 19. st. U posjedu je Herkovića i Patačića Milengrad bio sve do sredine 17. st. Tada su Herkovići izumrli, a cijelu su imovinu naslijedili Patačići. No stvarni su vlasnici Milengrada i posjeda Zajezde Patačići postali darovnicom kralja Ferdinanda I. iz 1555. Još prije nego što su Patačići počeli graditi novi

Milengrad na jednoj staroj fotografiji

dvorac pokraj današnjeg naselja Zajezde, utvrdu su prepustili zubu vremena i ona se već od 1683. spominje kao "arx deruta".

Utvrd je inače u tlocrtu nepravilan četverokut, dugačak približno 35 m, a širok 29 m. Nije imala branič-kule, što je inače poznata značajka zagorskih utvrda. Ulazilo se preko duboke provalije kroz i danas dobro očuvana vrata u sjeveroistočnom obrambenom zidu. U tom su dijelu ostaci dvokrilne palače koja je nekada imala dva kata. Zorislav Horvat spominje (u časopisu *Prostor* iz 1995.) da su u sjevernom vanjskom zidu, kojemu je zaista teško prići, očuvani ostaci četiriju srednjovjekovnih zahoda. U stambenoj su prostoriji na sjeveroistoku još donedavno bili vidljivi ostaci kamina. Prostrano je dvorište okruženo zidinama, a južni je obrambeni zid dodatno ojačan polovično urušenom četverostranom kulom. Istočni dio utvrde štiti jako polukružni bastion promjera od približno 6 m, sa dva velika topovska otvora, koja su vjerojatno nadograđena pokraj 15. ili početkom 16. st. Sve donedavno na vrhu se istočnoga obrambenog zida nalazilo dobro očuvano krunište.

Ostaci zidina Milengrada

Milengrad je prava srednjovjekovna građevina koja je branila jedan od prilaza preko Ivanščice i zaista se već iz daljine doimlje moćnom i neosvojivom. S obzirom na to da je napuštena više od tri stoljeća, relativno je još dobro sačuvana. Šteta što se o ovoj lijepoj utvrdi malo zna i piše. Njezinih slika nema ni na internetu kao što je to, primjerice, slu-

čaj s utverdama oko Lobora koje vrlo lijepo i dokumentirano promiče prof. Vladimir Matejaš.

Dvorac Zajezda izgrađen je u 18. st., na brežuljku južnih obronaka Ivanščice, nedaleko Milengrada. Izgradio ga je nepoznati štajerski graditelj oko godine 1740., kako stoji u natpisu na crtežu u poznatom *Statusu familiae Patachich*. To je barokni jednokatni dvorac. Tri krila s arkadama omeđuju dvorište koje je zatvoreno zidom i velikim portalom. Dvorac je bio sjedište obitelji Patačić koja se prema obiteljskoj predaji doselila početkom 16. st. iz Bosne. Najstariji je poznati član te obitelji Nikola, upravo onaj koji se ženidbom domogao posjeda Milen ili Zajezde. Uspon obitelji koja je imala mnogo političara, vojskovođa, biskupa, povjesničara i pjesnika odnosno pjesnikinja (Katarina Patačić) počeo je sa Stjepanom, namjesnikom banske časti 1626. Nekako je ipak najpoznatiji Baltazar II. (1663.-1719.), osnivač slavnog *Društva vinskih doktora od pinte*, čije je sjedište bilo u dvorcu Krkancu nedaleko od Varaždina, a obilazilo je dvorce i kurije po Zagorju uz dobru domaću kuhinju. Društvo je brojilo 175 članova različitih staleža i nacija. Dekan

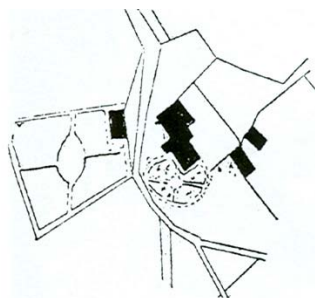

Ostaci palasa u Milengradu

je, primjerice, bio zagrebački biskup Đuro Branjug, a kao prvi član bio je upisan književnik Pavao Ritter-Vitezović. Posljednji muški član ove obitelji Bartol, umro 1817., potkraj života prodao je Zajezdu i neke druge dvorce za utemeljenje zaklade za pomoć kmetovima u nevolji, što je poslije ostvarila njegova udovica Eleonora.

Gotalovec je smješten nekoliko kilometara istočnije, a bio je to kaštel koji je poslije pregrađen u dvokatni dvorac, s trokatnom ulaznom kulom koja se, kako drži Krešimir Regan, može po visini, debljini zidova, puškarnicama i uklesanoj godini iznad ulaza (1322.) svrstati u prvotne i prave srednjovjekovne branič-kule, oko koje su u 17. st. nadograđena stambena krila. To bi ujedno bila jedna od rijetkih zagorskih utvrda s tim tipičnim simbolom srednjovjekovnoga obrambenog graditeljstva, ali od te utvrde nije zaista ništa ostalo. Inače ta je kula bila poslije otvorena velikim prozorima, ali se puškarnice mogu uočiti još 1898. na sačuvanoj fotografiji.

Gotalovec je u istoimenom selu izgradila plemićka obitelj Gotal (Gatal), najvjerojatnije u 13. st. kada se prvi put spominje u ispravama kao Gatal de Gatalovc. Njezini su istaknuti članovi bili biskup vesprimski Matija (oko 1440.), podban Nikola (1680.) i nekoliko zagrebačkih kanonika. Zanimljivo je da je arhiv te obitelji u strahu od Turaka bio sklonjen u utvrdu Belu na sjevernoj strani Ivanščice i da je izgorio u velikom požaru 1481.

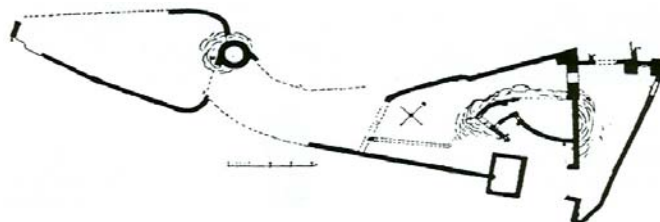
Položajni nacrt Gotalovca iz 1864.

Posljednji potomak ove obitelji bio je Emerik Gabrijel, do čije je smrti 1740. Gotalovec neprekidno i bio u njihovu vlasništvu. Posjede obitelji Gotal naslijedila je njegova udovica Jelena Rozalija Somogy, a potom njezin drugi muž Ljudevit Bedeković Komorski. Utvrda i dvorac su 1767. u posjedu obitelji Petković, a potom obitelji Erdödy koja ga uključuje u grebengradsko-novomarofoško vlastelinstvo potkraj 18. i početkom 19. st. Sa zidova Gotalovca Ivan Kukuljević-Sakcinski zabilježio je nekoliko natpisa (i godinu na zaglavnom kamenu polukružnog ulaza). Kukuljević je uz tu prvu godinu zabilježio još i godine 1618., 1679. i 1824. za koje G. Szabo smatra da označavaju godine završetka obnove utvrde odnosno dvorca. Gotalovec je potpuno napušten iza 1864. i već je na crtežu M. Šenoe 1888. prikazan kao napušten. U vrijeme kad je Zagorje obilazio Dragutin Hirc, glavna je ulazna kula još bila pod krovom, ali i jedno krilo dvorca koje se na

Crtež utvrde i dvorca Gotalovec

Ostaci su utvrde smješteni na istočnom rubu Ivanščice, na visini od 502 m, ispod vrha Velikog Lubenjaka. Od najbližeg naselja Mađareva udaljena je približno 2 km. Smještena je na zaravanku brdskog izdanka koji je od masiva Ivanščice odvojen dubokim prokopanim kanalom. Utvrda je inače izgrađena u četiri različite visine, duga je 161 m, a široka približno 49 m. Na najvišoj točki utvrde, na kamenoj glavici, sagrađen je najstariji dio s jakom kulom, čiji unutrašnji obrambeni zidovi zatvaraju nepravilan trokut dug 24 m i širok 21 m. Unutar tog dijela utvrde nalaze se ostaci jednokatnoga stambenog prostora s podrumom. Jugoistočno od tog središnjeg i vje-

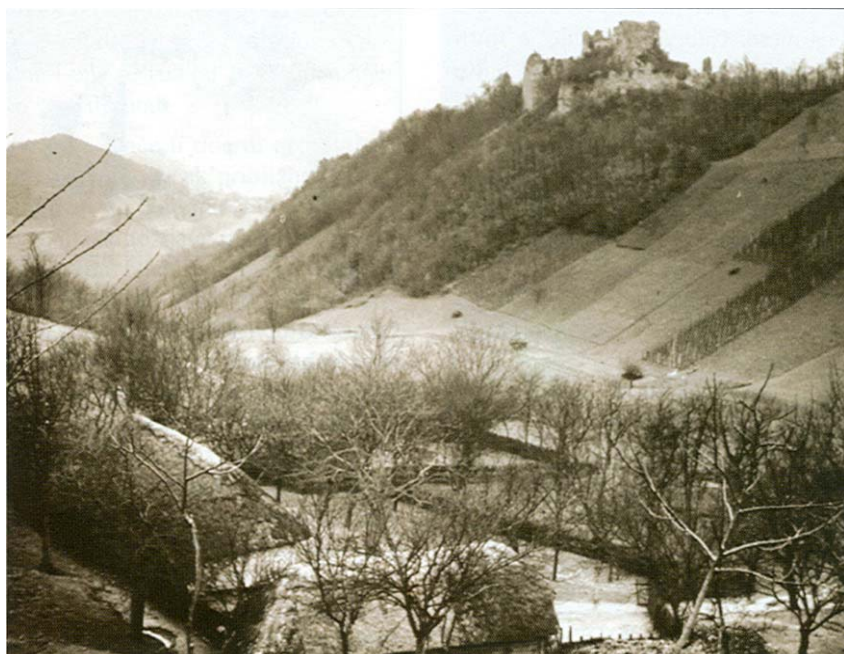
Tlocrt utvrde Grbengrad od M. Pilara

nju naslanjalo. Posljednji su ostaci utvrde uklonjeni nakon 1912. kada su iskorišteni za gradnju obližnje ceste. Valja dodati da se u blizini mjesta na kojem je stajala utvrda na omanjem zaravanku nalazi kapela Sv. Petra s grobnicom obitelji Gotal.

Zagorskim zamkovima koji se najduže spominju i koji su najduže bili nastanjeni svakako pripada Grebengrad, koji je ujedno nakon Cesargrada po veličini i druga utvrda u Hrvatskom zagorju i jedna od najvećih u Hrvatskoj.

rojatno najstarijeg dijela utvrde nalazi se dobro očuvana pravokutna kula u kojoj se nekad nalazila jednobrodna kapela sa svodom koji su nosili polustupovi na konzolama.

Unutrašnja je utvrda bila s jugozapadne strane zaštićena sa dva prstena obrambenih zidova. Prvi se prsten naslanja na unutrašnju utvrdu, a ostaci mu zatvaraju jugozapadni dio zaravanka brda na kojem je Grebengrad smješten u obliku nepravilna pravokutnika. U zapadnom uglu tog

Pogled na Grebengrad (N. Vranić 1955.)

dijela utvrde nalaze se ostaci okrugle kule, danas polovično urušene i visoke gotovo 7 m. Drugi prsten obrambenih zidina naslanja se neposredno na okruglu kulu i jugozapadni obrambeni zid prvog prstena, a ostaci zatvaraju prostor izduženog trapeza zaobljenih uglova.

Pred glavnim je istočnim ulazom bila graba koja je danas potpuno zatrpana ostacima urušenog materijala. Uostalom i u prostor kapele ulazi se s mjesta gdje je nekada bio svod. Najviši i najbolje branjeni dio utvrde bio je smješten neposredno uz glavni ulaz (koji je inače s vremenom mijenjan) na nepristupačnoj litici. Prostor prema zapadu su znatno niži, a najniži je dio na zapadnom trapezastom dijelu. Tu su vjerojatno bile smještene mnoge zgrade, što se zaključuje po ostacima krovnog pokriva.

Grebengrad sasvim sigurno ime nosi po nepristupačnoj litici na kojoj je sagrađen, a građen je kroz dugo razdoblje i prilagođavan razvoju ratne tehnike te opasnostima koje su tom prostoru prijetile tijekom povremenih turskih prodora. Kada je i tko po-

čeo graditi tu utvrdu nije poznato, ali je vjerojatno izgrađena krajem 12. ili početkom 13. st.

Grebengrad se prvi put kao utvrda spominje u ispravi kralja Andrije II. iz 1209. kada njome upravlja Gardun (koji se još naziva Grdun, Gardin, Gordun, Gurdon), rodonačelnik obitelji Grebenski. No mnogi povjesni-

čari sumnjaju u tu ispravu pa se 1277. spominje kao najsigurnija za prvo navođenje, iako se ni tu ne navodi izriječno već kao utvrda i posjed na vrelu Lonje. Tada obitelji Grabenski, odnosno sinovi već spomenutog Garduna, izmjenjuju neke posjede sa sinovima nekog Branića (Jurja, Marka, Fyla, Selka, Stjepana i Pwsa), no moguće je da se čak radi i o stjecanju grebengradskog posjeda.

Nije poznato od kada potomci kneza Garduna (to su ime nosili i neki od potomaka) uzimaju pridjev "de Gereben", ali se prvi spomen nalazi u vladarskoj ispravi Andrije III. Venecijanca 1290. gdje se "... knezu Gardunu koji se Gereben naziva" za vjernu službu daruje posjed Hrašćina. Zbog nedostatka pisanih izvora, ali i vrlo slabe istraženosti onih postojećih, značaj i uloga grebenskih vlastelina u povijesti srednjovjekovne Kraljevine Slavonije nije previše poznata. Zna se da je Grebengrad sredinom 13. st. sjedište male Hras-tovičke ili Hrašćinske županije, a da je ona potkraj stoljeća utopljena u Križevačku županiju.

No čini se da je riječ o jednoj od najjačih velikaških obitelji koja je vrhu-

Najstariji i najviši dio Grebengrada

nac dostigla upravo na prijelomu 13. i 14 stoljeća. Tada u svom pismu papa Nikola IV. preporučuje banu i velikašima svog legata, a među velikašima spominje i kneza Garduna. Vjerojatno je nagli uspon te obitelji vezan uz promjene na hrvatsko-ugarskom prijestolju jer u to vrijeme osim Hraščine Gardunu i njegovu bratu Vukosavu kralj dodjeljuje i Medvedgrad i Kalnik. Tada je Gardun dobio i porezni imunitet koji ga je oslobađao od banske "zalaznine" (obveze ukonačivanja kralja odnosno bana) i davao mu pravo ubiranja kunovine i drugih daća.

Kako se obitelj G(e)reben širila i granala tako se granao i njezin posjed, ali se više puta i dijelio. Izaslanik Kaptola dijeli s kraljevskim sucem 1399. posjed Grebenskih na dva jednaka dijela, a ono što je tamo navedeno svrstava Grebengrad među veće ondašnje posjede. U sklopu vlastelinstva navedeno je dvadesetak naselja, a zanimljivo je da su mnoga zadržala oblik imena koji i danas imaju. To su između ostalih Mađarevo (Magyarlak), Zamlaka (Zamlacha), Gojanec (Gayawch), Beletinec (Beletynch), Breznica (Breznicha), a neka su poput Brezničkog Huma (Lonya) promijenila ime ili pak nestala.

Grebenski su poznati i po sukobima sa svojim susjedima, posebno s Ivanovcima, vlasnicima Bele, s kojima su sučeljavanja bila popraćena ubijanjima, uništavanjima i spaljivanjima. To je završilo mirenjem priora Gerarda i generalnog priora reda Phylippa te Hektora Vukoslavova i njegova brata Punyka Grebenskog, a potvrđeno je ispravom kralja Karla Roberta izdanom 1322. u Temišvaru. Grebenski su s nekim svojim susjedima, kao što su velikaši Herkfy imali i ugovor o međusobnom nasljeđivanju. No Grebenski (Punyk sa sinovima Petrom i Lorandom) svoj su posjed bili kratkotrajno i izgubili (1357.-1360.) zbog nevjere prema kralju Ljudevitu I. Velikom.

Utvrdom su i posjedom, baš kao i cijelim Zagorjem, od 1445. vladali grofovi Celjski, potom obitelj Vitovec (o važnosti i veličini posjeda svjedoči to da su i oni imenu dodali "de Gereben") i Ivaniš Korvin. Grebenski su posjed uspjeli vratiti i prije nego što su Vitovčevi sinovi izgubili sve posjede. Punykov je sin Lorand imao dva sina – Nikolu i Hermana, a potomci Hermana se potom

nazivaju Hermanffy de Gereben. Tako je na početku dugogodišnjih turskih provala Ladislav (Vladislav) Hermanffy (koji je bio slavonski podban i ugarski podpalatin) povratio posjed svojih predaka i ujedno izgradio staru crkvu u Remetincu pokraj Grebengrada. On nije imao potomaka pa je posinio Baltazara Batthyánya. Smrću Ladislava 1490. gasi se ta stara velikaška obitelj.

Ostaci jedne grebengradske kule

Ostaci Grebengrada na sjeverozapadu

Baltazar nije odmah došao u posjed Grebengrada jer je on bio dodijeljen Ivanu Korvinu, nezakonitom sinu kralja Matije. U posjed je Grebengrada došao 1481., a time je udaren temelj moći te velike obitelji u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Batthyány su utvrdu i posjed držali gotovo 150 godina, osim kratke uzurpacije 1621. od strane bana Nikole IX. Frankopana. Udajom Elizabete Batthyány za Jurja Erdödića 1645. cijeli posjed prelazi u vlasništvo grofova Erdödi. Oni Grebengrad napuštaju 1710. nakon požara, a sjedište vlas-

obitavalište. Je li neki dvorac postojao u sadašnjem Novom Marofu teško je utvrditi, a isto je tako teško utvrditi i gdje je bio Stari Marof (možda nad Kamenom goricom iznad Topličice)? Bit će da su sve zabune izvedene iz tumačenja stare riječi marof, koju se prevodilo kao majur ili salaš (prema njemačkoj riječi meierhof), a čini se da je ona bliža pojmu ladanje, odnosno onome što je danas vikendica ili kuća za odmor. Vjerojatno su Patačići tu imali svoju ladanjsku kuću, koju su nakon njihova nestanka kupili Erdödi, a po-

pamćen po svojim dobročinstvima jer su osnovali pučku školu s toplom prehranom te malu bolnicu. Njihov je sin jedinac Rudolf mlađi bio posljednji vlasnik Novog Marofa, a on je prije i nakon agrarne reforme rasprodao sve svoje posjede. Dvorac je 1927. kupila Zemaljska zaklada za suzbijanje tuberkuloze iz Zagreba, koja je najprije osnovala lječilište za slabunjavu djecu, a kasnije lječilište za plućne bolesnike koje se pretvorilo u bolnicu za TBC pluća i plućne bolesti te u sadašnju Specijalnu bolnicu za kronične bolesti.

Dvorac i sadašnja bolnica u Novom Marofu

telinstva prebacuju u svoj novi dvorac pokraj Novog Marofa. Izvori zagrebačkog Kaptola navode 1712. staru utvrdu kao ruševinu ("diruti castru Greben").

No dvorac u Novom Marofu izgrađen je tek 1766., a navodno ga je gradio Ljudevit Erdödi. Gdje su oni do tada stolovali nije poznato, navodno su bili u drvenom dvoru pokraj Bednje zvanom Lepenija, koji su potom zbog čestih poplava napustili. No Novi se Marof spominje i znatno prije i vezan je uz konjaničkog časnika Nikolu III. Patačića, oca čuvenog Baltazara, a ovome je i njegovu veselom društvu to bilo omiljeno

tom preuredili u jednokatni kasno-barokni i klasicistički dvorac u obliku četverokuta s unutrašnjim dvorištem.

Valja reći da je Ljudevita Erdödića naslijedio sin Đuro, a njegovi su sinovi dobili imanja u Ugarskoj, dok je sin Karlo dobio Marof i Jasku. Karlo je oženio poljsku plemkinju Juliju Kolowrat-Krakowsky s kojom je imao dvije kćeri i dva sina. Sinovi su naslijedili Jasku i Marof. Stjepan je umro 1924. bez nasljednika, a Rudolf, vlasnik grebengradskog i novomarofskog vlastelinstva oženio je Lujzu, udovicu grofa Schlippenbacha. Taj je par u cijelom kraju za-

Posjetili smo nedavno i utvrde na jugoistočnim obroncima Ivanščice, osim dakako Gotalovca za koji smo znali da mu je teško utvrditi i negdašnji položaj. Za dojmivi i potpuno napušteni Milengrad je zaista šteta što se ni ne obnavlja ni ne istražuje, iako se po položaju na strmoj litici može bez ikakve sumnje svrstati među najljepše naše utvrde. Što se Grebengrada tiče on je sada potpuno prepušten svojim čestim posjetiteljima – planinarima i izletnicima, a relativno dobrom makadamskom cestom može mu se prići i automobilom. No ni stanje te goleme utvrde nije baš zadovoljavajuće. Također se ne istražuje, a nema ni pokušaja da se zatečeni ostaci pokušaju nekako sačuvati. Pritom česti posjetitelji obližnjeg dobro posjećenog planinarskog doma ne pridonose njegovu boljem očuvanju, iako se mora priznati da su mnogo učinili na promociji i utvrde i cijelog kraja. Češći posjetitelji pričaju kako sa svakim novim posjetom primjećuju da se neki zid ili neki njegov dio u međuvremenu urušio. Koliko će to trajati, teško je predvidjeti. Zaista je šteta što arheolozi temeljitije ne istraže naslage urušenog materijala koje su ovdje veći nego što je to drugdje slučaj.

Branko Nadilo